

Versko in politično ozadje Lockovega Pisma o toleranci

Danes je svoboda vere, ne le njeno vzvišeno in prizanesljivo dopuščanje, priznana med vsemi pametnimi ljudmi in v vseh pametno urejenih družbah. Vendar je zgodovinsko nastajanje in utrjevanje duha tolerance, v katerem se je kasneje naselila verska svoboda, bilo dolgo, mučno in krvavo. O tem priča 10. člen Deklaracije o pravicah človeka in državljana (1789): "Nihče ne sme biti vznemirjan zaradi svojega prepričanja, tudi verskega ne, pod pogojem, da njegovo izražanje ne moti javnega reda, ki ga določa zakon" (Varstvo človekovih pravic, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 409). Svoboda misli in govora se razteza tudi na verska prepričanja. Svobodno izpovedovanje verskih prepričanj je njihov dodatek in meja. Ameriške deklaracije so glede verskih svoboščin odločnejše.

16. člen Virginijske deklaracije o pravicah (1776) pravi: "Vero ali spoštovanje, ki ga dolgujemo našemu Stvarniku, in način, kako ga izkazujemo, smeta voditi samo razum in prepričanje, ne pa moč in nasilje, zato so vsi ljudje enako upravičeni do svobodnega izražanja vere, v skladu z ukazi vesti; in vzajemna dolžnost vseh je, da drug do drugega uresničujejo krščansko prizanašanje, ljubezen in usmiljenje" (prav tam, str. 407).

Nekateri z opozarjanjem na predhodnost in neomajnost ameriške in omahovanje francoske dikcije dokazujejo angloameriški izvor duha politične tolerance do drugače verujočih in s tem duha strpnosti do drugačnosti nasploh. Moderno subjektivno naravno pravo, ki izhaja iz neodtujljivih človekovih pravic, in druga razsvetljenska načela so resda iz teorije, nastale na evropskih tleh, ob selitvi prek Atlantika postala steber političnega ustroja in bila vnešena v člene tamkajšnjega državnega prava. Vendar ko govorimo o ZDA kot državni tvorbi, ki je v svoje temelje od vsega začetka vgradila enakost pripadnikov vseh ver pred obličjem države, ne smemo pozabiti, da je verska enakost v osamosvojenih ameriških kolonijah veljala predvsem protestantskim ločinam, vsem kristjanom, vsem belcem, židom, skratka monoteistom, vendar enakosti pred zakonom ni uveljavila za vse odnose do boga. Hkrati s priznavanjem enakosti vseh ver je uveljavljala tudi nujnost verovanja v boga stvarnika in kolektiven občutek "zadolženosti", ki je že zaradi svoje stalnosti naredil dolg nepovrnljiv. Izenačitev vseh človeških poskusov vračanja dolga bogu v očeh države je izključevala priznavanje obstoja subjektivitete brez boga. Božja vpričnost je tako ostala pogoj in jamstvo pravnega subjekta.

Če je ateist v takih okoliščinah moral postati licemerec, pa nekaterim ni bila dana niti možnost, da bi kazali lice po meri države: izdajala jih je barva kože. Za pripadnike indijanskih plemen prvotnih naseljencev Amerike in njihove bogove je bila praksa versko svobodnih držav iztrebljevalska, za pripadnike afriških plemen pa zaslužnjalna. Verska toleranca med kristjani se je v Novem svetu razcvetela na ozadju rasnega podrejanja.

Tudi tezi, da je izvor verske tolerance angleški, je moč vsaj deloma ugovarjati. Angleži se od leta 1689 naprej resda lahko ponašajo z ustavno določeno politiko strpnosti do razlik med krščanskimi veroizpovedmi, na ravni teorije pa z Johnom Lockom, piscem **Epistole de tolerantia** (1689), prve sistematične filozofske obravnave tega vprašanja, ki je politično oblast ločila od verske in hkrati s tem zagovarjala svobodo veroizpovedi. John Locke je zaslužen tudi za presaditev verske tolerance onkraj Atlantika, saj je sodeloval pri sestavljanju versko strpne ustave ameriške države Karoline, ki je sužnjem dopuščala omejeno versko svobodo - ni pa odpravila suženjstva. Vendar John Locke ni bil edini niti prvi, ki je na stari celini zagovarjal versko strpnost. Konec 17. stoletja so v Evropi nastala vsaj tri dela, ki povzemajo poldrugo stoletje trajajoče boje in razprave o verski strpnosti. Poleg Lockovega **Pisma**, katerega prevod objavljamo, sta to še **Filozofski komentar** (1686) Pierra Bayla (v njem komentira biblijsko parabolo (Luka XIV, 23) o Jezusovem ukazu služabniku, naj povabljenec "primora" vstopiti na gostijo, če tega sami nočejo, mesto, na katerem je Avguštin utemeljil svojo zahtevo posvetnim oblastem, naj prisilno spreobračajo donatiste, katoliška cerkev 15. stoletja pa nasilje nad pripadniki reformirane cerkve) in **Teološko politična razprava** (1670) Barucha Spinoze. Te tri teološko filozofske zagovore versko tolerantne politične ureditve družji mesto njihovega nastanka. Vsi trije so nastali na Nizozemskem, ki je bilo tedaj zavetišče vseh tistih, ki so jih v njihovih okoljih preganjali zaradi verskih ali političnih prepričanj. Spinoza se je rodil v Amsterdamu kot potomec židovske družine. Na Nizozemsko je pribežal z Iberijskega polotoka v času verske vojne, ki jo je v imenu **limpieza de sangre** (čistokrvnosti) proti nekatoličanom (Mavrom in Židom) sprožila španska krona. Tisti, ki so se v ponujeni alternativni "spreobrnitev ali izgon" odločili za drugo možnost, so se pogosto naselili v gospodarsko in vojaško uspešni Nizozemski, ki jim je dopuščala živeti s spoštovanjem svojih verskih zapovedi. Ta židovska verska skupnost je Spinozo izključila iz svoje srede zaradi njegovih javno izraženih heretičnih mnenj o bogu. Težko si je predstavljati, da bi življenje v razmerah dvojne segregacije - segregacije židovske skupnosti nasproti krščanski in zelo stroge prepovedi za vse Žide, da z izobčenci iz skupnosti pridejo v kakršen koli osebni stik - kakršno je doletelo Spinozo, zlasti če pomislimo, da po ekskomunikaciji ni prestopil v nobeno drugo cerkev, vodilo kjerkoli drugje v tedanji Evropi v kaj drugega kot v popolno kulturno osamitev. Spinozova korespondenca dokazuje, da je vzdrževal bogate

*pisemske stike, ki jih je največkrat sam omejeval. Bayle, francoski hugenot, se je pred naraščajoče nestrpnim vzdušjem v Franciji Ludvika XIV. zatekel v Rotterdam pet let pred izidom svojega **Komentarja**; Locke se je v strahu pred morebitnim političnim preganjanjem na Holandsko preselil šest let pred izidom **Pisma**. Njegova mnenja o političnih ureditvi vprašanja verskega pluralizma so bila pred njegovim begom na kontinent precej drugačna in lahko rečemo, da je bilo njegovo srečanje argument v prid toleranci, ki so jih razvili nizozemski liberalni krogi, in osebna skušnja življenja v versko pluralni državi bistvenega pomena za argumentacijo **Pisma**. Morda je duh tolerance v zgodovini Zahoda - o toleranci lahko govorimo povsod tam, kjer prihaja do promiskuitete pripadnikov različnih ver, kultur itn. - v 18. stoletju predvsem ameriški, v drugi polovici 17. stoletja pa je nedvomno značilnost Nizozemske. Poti vseh, ki so bili ali so se čutili ogrožene zaradi svoje svobodomiselnosti, so tedaj vodile v Amsterdam in druga mesta Združenih provinc. V iskanju izvorov duha tolerance smo tako iz Novega sveta prek Otoka prešli v Stari svet, kjer se je sekularizacija dogajala kot drama. Rojstno mesto duha tolerance je vendarle isto kot rojstno mesto ideologije Zahoda, ki je vero naredila za metapolitično načelo ureditve odnosov med ljudmi.*

V zgodovini Zahoda se vprašanje verske tolerance kot vprašanje velikega geopolitičnega obsega postavi z reformacijo, ko se je enotni svet krščanskega Zahoda versko razcepil in so se posvetni oblastniki morali soočiti s podaniki, pripadajočimi različnim veroizpovedim. Seveda lahko v splošnem smislu odnosom strpnega ali nestrpnega sožitja pripadnikov različnih ver sledimo mnogo dlje v preteklost, vse do antike. V obči obliki ga lahko formuliramo kot razmere, ki nastanejo, ko se ena politična oblast sooča s množtvom veroizpovedi. Srednji vek, rojstni čas ideje Zahoda, je zaznamovan s spojem verskega in političnega pod nadvlado verskega; zagotavljala sta jo papež in teorija, ki ga je oklicala za vrhovno in nezmotljivo avtoriteto glede vseh vprašanj verske skupnosti. Politično relevantna drugačnost je bila tedaj verske narave. Takšna je bila predmet obsodb, izključitev in pregonov. Boj za prevlado med dvema mečema, tj. med papeži, spiritualnimi poglavarji občesta, in posvetnimi vladarji se je skozi stoletja odvijal, ne da bi bilo postavljeno vprašanje verske tolerance. Prepletenost vere, prava in politične oblasti je ustvarjala enovitost, ki jo je zrahljala in kasneje tudi razvezala šele prva politično uspešna herezija - reformacija. Reformacijsko gibanje ni tvorilo enotnega protipola katolicizmu. Verski razcepi in nastajanje novih ločin med protestanti, ki jih je sprožila Luthrova teologija upravičenja v notranji veri posameznika, nastajanje diaspor in njihovo mešanje s katoličani so v veliko primerih prejudicirali možnost nastanka versko enovitih nacionalnih tvorb. Mnoge novonastale verske skupnosti, na primer kalvinistične, niso bile omejene na eno samo področje, temveč so se razvijale na različnih. Verske vojne in splošna nestanovitnost družb v 16. in 17. stoletju so bile posledice zmagoslavja

netolerantnih držav, prevladujočih med malone vsemi cerkvami, ki so se sklicevale na Sveto pismo.

Teoretske podmene, skupne katoliški in reformacijskim cerkvam, ki so utrle pot temu razvoju dogodkov, so bile: prepričanje, da je za pridobitev večnega življenja, najpomembnejšega cilja človekovega zemeljskega življenja, ki ga ne morejo odtehtati nobeni drugi etični ali politični cilji, potreben nauk (prave) vere. Katera vera je prava? Za odgovor na to vprašanje so se spopadale ekskluzivistične cerkve in njihovi teologi. Za vse strani v sporu je bila kršitev spoštovanja do telesa in vesti posameznika manjše zlo v primerjavi z možnostjo večnega prekletstva, ki je pretila nepravovernim. Uporabe sile največkrat sicer niso razumeli kot dejanja, ki bi zablodelega že samo po sebi privedlo na pravo pot, pač pa so v njej videli blagodejen vpliv na odpadnika, ker pri njem spodbudi ponoven premislek lastnih stališč.

Širjenje humanističnih argumentacij v obliki, kot jim jo je dal Erazem Rotterdamski (spet Nizozemska!), ki je krščansko krepost usmiljenja postavil nad spoštovanje pravovernosti nauka, in poudarjanje subjektivnega značaja spreobrnjenja v reformatorskih krogih je v razpravo, ta je bila sprva predvsem teološka, vneslo nove prvine, ki so se razširile zlasti v začetku 17. stoletja. Med skupinami, ki so najbolj poudarjale pravico do verske svobode, velja omeniti socinjance, ki so toleranco do drugače verujočih postavili med svoja temeljna načela.

V protestantskih krogih sta se oblikovali še dve drugi argumentaciji, po katerih so posegali zagovorniki tolerance. Med anglikanci je teološka struja latitudinaristov uveljavljala nauk, da je vsem krščanskim cerkvam skupen sveženj temeljnih naukov, ki oblikujejo enotno duhovno premoženje krščanstva, saj izhajajo iz Svetega pisma in jih vsi priznavajo. Razlike med cerkvami so bile zanje posledica razhajanj o obrobni vprašanjih, zato da je med njimi mogoča strpnost in dialog. Latitudinarizem se je v eni od svojih oblik razvil tudi med t.i. platoniki iz Cambridgea, s katerimi se je seznanil tudi Locke. Na Nizozemskem so podobne teze zagovarjali arminijanci oziroma remonstranti. Podoba cerkve, v kateri sta odločilno mesto zavzemala posredovanje duhovnika in dolžnosti zunanjih oblik verskega življenja, se je v teh krogih umikala nastajanju majhnih skupin pravičnih izbranec, ki so verjeli, da so pravila za ureditev življenja in vero prejeli neposredno od boga. Posledica te novonastale podobe cerkve je bil tudi porast dvoma o učinkovitosti zunanje prisile, ko je šlo za vprašanja vere. Menili so, da bi z zunanjo silo spodbujeno dejanje notranjega spreobrnjenja utegnilo v krščansko skupnost naseliti licemerje in okrniti njeno moč. Teh pogledov sicer niso zagovarjale vse ločine, le nekatere, predvsem vplivni kvekerji in baptisti. V nekaterih sektah se je izoblikoval tudi argument, da ima samo Kristus pravico kaznovati zablodele in ločevati zrna od plev: najvišja kazen za kršilce obredov čaščenja je lahko le izobčenje; pravica odločati o tem pa naj pripade le cerkvi in ne državi.

Tem, v prvi vrsti teološkim spodbudam za versko toleranco je treba dodati še politične premisleke - teoretske in praktične. V tem času nastajajo politične teorije, ki na novo premišljajo naravo in meje državne oblasti in poudarjajo vrednoto mirnega sožitja ljudi, četudi samo civilnega. Te analize so nastajale kot poskusi rešitve praktično političnega vprašanja vladanja v deželah, kjer ni bilo lahko ali je bilo celo nemogoče poenotiti vse veroizpovedi. V 17. stoletju so vzniknila vprašanja o možnosti vzpostavitve politične avtoritete, ki se ne bi opirala na versko, in o možnosti mirnega sožitja vernikov različnih veroizpovedi. Novi pristopi so morali na novo odgovoriti tudi na vprašanje cilja državne oblasti, ki je bil do tedaj le sredstvo doseganja onstranske odreditve. Tostranskost življenja v državi, njegovega miru in varnosti se je odmaknila od versko etičnih ciljev in se v teorijah o družbeni pogodbi 17. stoletja od njih tudi osamosvojila. Etična in politična raven moralne filozofije, od Platona naprej nerazdružljivo povezanih, sta se oddaljili druga od druge. V Franciji Henrika IV. je prodor takih rezoniranj privedel do začasnih političnih ravnovesij moči; v Angliji Jakoba I. do oblikovanja načela, po katerem državi pripada pravica, da kot nujen korak za doseganje miru med ljudmi cerkvam vsili vzajemno strpnost; na Nizozemskem do institucionalnega kompromisa, ki je postal temelj za ustanovitev nove republike. Vse zagovornike politične tolerance je družilo prepričanje, da zanjo govori predvsem natančno določen interes države, ki mora, če naj okrepi dejavnike miru v versko pluralnem političnem okolju, narediti verske razlike nenevarne za mir. Vprašanje tolerance se je tako iz verskega in teološkega konteksta selilo v praktično političnega in politično filozofskega.

Sama filozofija je tudi določala okvir razprave o toleranci in bila zanjo močna spodbuda. Racionalizem, ki se je začel širiti po Galilejevem epistemičnem prevratu v fiziki, je sprva živel v ozkih krogih učenjakov. Nato je prodril na univerze in postal prevladujoča filozofija 17. stoletja, ki je izrinjala ne le vpliv sholastične aristotelске misli, temveč je najedala tudi mesto teologije in tradicije v družbi.

Z ekonomskega vidika je za rojstvo duha tolerance daleč najpomembnejši vzpon meščanskega razreda. Da bi premagal močne odpore fevdalne tradicije in avtonomno uresničeval svoje v osnovi univerzalistično naravnane ekonomsko politične pobude, je moral odpraviti verske razkole, ki so ga razjedali od znotraj in mrtvili njegovo propulzivno moč. Razvoj trgovskega in finančnega kapitalizma v drugi polovici 17. stoletja in širitev trgovskih poti v prekomorske dežele sta terjala uveljavitev družbenih odnosov, katerih podmena ni bila več enotna skupnost verujočih in njena upravičenost svoja prepričanja vsiljevati tudi drugim, ampak ekonomska družbena vez, ki zlasti dobro napreduje, če opusti prvenstvo verskih resnic. Zato ni naključje, da je prav Nizozemska - država, ki je v tistem času bolj kot katera koli druga svojo moč ustvarjala s trgovanjem - skoraj vse 17. stoletje, z izjemo desetletja med leti 1619 in 1630, ko so po Dordrechtški sinodi preganjali

arminjance, prakticala za tedanje čase široko versko strpnost, zaradi česar je postala pribežališče mnogih preganjanih iz drugih dežel in je to tudi nemalo pripomoglo k njenemu gospodarskemu razcvetu. Protipol Nizozemski v tedanji verski Evropi je bila Španija, kjer je verska nestrpnost dosegla najvišje konice. Španija ni razvila dinamičnega meščanskega razreda in se je zato zapisala počasnemu zatonu.

Sedemnajsto stoletje je bilo stoletje krize za vso Evropo, omilila se je šele v zadnjih desetletjih. Zlom ravnovesja moči v Nemčiji, s težavo doseženega z mirom v Avgustu leta 1555, s katerim je bila oblast v deželi razdeljena med katoliške in luterantske vladarje, je privedel do tridesetletne vojne. (Do izbruha spopadov v Bosni so jo lahko razglašali za zadnjo veliko versko vojno na evropskih tleh.) Posledica konflikta je bila ponovno oživetje ostre verske netolerantnosti med različnimi krščanskimi veroizpovedmi. Samo po Westfalskem miru leta 1648 so se razmere nekoliko umirile, čeprav ne povsod in stalno. V Franciji Ludvika XIV., ki je hotel doseči versko uniformnost države, je bil to temačen čas **dragonnades**, brutalnih represalij soldateske nad protestantskimi hugenoti, ki naj bi jih prisilile k spreobrnitvi v katoliško veroizpoved, in čas preklica Nantskega edikta (1685), s katerim je Henrik IV. leta 1598 hugenotom zagotovil enakost s katoličani. Po preklicu je bil preostanek protestantske skupnosti v Franciji prisiljen k eksodusu.

V Angliji je 17. stoletje potekalo v znamenju močno versko obarvanih bojev med pristaši parlamenta in pristaši kralja. Medtem ko so bili pristaši stranke krone anglikansko usmerjeni, je stranka parlamenta podpirala prezbiterjansko organizacijo cerkve. Pritisk versko netolerantnega absolutizma Stuartov, združen s trdno škofovsko strukturo anglikanske cerkve, ni mogel preprečiti nastanka množstva verskih ločin, ki jih lahko razporedimo v pahljačo od zmernih puritancev do zahtevnejših independentov in radikalnih, kakršni so bili levellerji. V puritanskih krogih se je izoblikovala teorija omejene države, tj. načelo, po katerem se je treba državi upreti, če prekorači obseg svojega pravomočja. Independenti so zavrnili podobo cerkve, ki bi jo sestavljali vsi krščeni posamezniki, in oblikovali cerkev, sestavljeno iz ozkih krogov vernikov, obdarjenih z božjo milostjo, ki spoštujejo rigorozna moralna pravila. Zahtevali so neokrnjeno versko svobodo in avtonomijo za vse verske kongregacije. Najradikalnejši levellerji so zagovarjali politično ureditev skupnosti, kjer bi bili toleranca in verska svoboda nosilni ideji družbe svobodnih in enakih ljudi pod vladavino, ki bi skrbelo za temeljno enakost vseh, ne glede na njihov socialni stan. Zmaga, ki jo je v imenu parlamenta izbojeval Cromwell, ni prinesla stabilne ureditve, tako da se je po njegovi smrti (1658) dežela znašla na robu kaosa, ki se ni unesel tudi z restavracijo vladavine Stuartov, še manj pa je ta režim bil sposoben odpraviti njene strukturne vzroke.

V času restavracije vladavine Stuartov se je izoblikovala tudi Lockova politična misel, ki je torej zorela v versko nestrpnem ozračju. Tedaj je bila sprejeta vrsta zakonskih aktov, ki so uveljavili pravovernost v državi in preganjali drugače veru-

joče. Leta 1661 je bil sprejet **Corporation Act**, ki je iz mestnih vlad izključil vse, ki se niso podrejali disciplini anglikanske cerkve. Naslednje leto je bil sprejet **Act of Uniformity**, ki je uzakonil pravila za izvajanje bogoslužja in oporečnikom onemogočil dostop do javnih služb in univerz. V letih 1664 in 1665 sta stopila v veljavo **Conventicle Act**, ki je prepovedal zasebna čaščenja in več kot petim ljudem prepovedal neuradno združevanje v verske namene, in **Five-Miles Act**, ki je od vsakogar, ki ni hotel zapriseči zvestobe kralju in se podrediti cerkveni disciplini anglikanske cerkve, zahteval, naj živi odmaknjeno od svoje prejšnje verske občine. Te zakonske odredbe so prispevale k razkroju socialnega in ekonomskega življenja Anglije.

Okoli grofa Shaftesburyja, ki je bil med drugim tudi Lockov zaščitnik, se je tedaj oblikovala skupina političnega pritiska. Prizadevala si je ustvariti politični okvir, ki bi temeljil na verski strpnosti, na protikatoliški in protifrancoski solidarnosti anglikancev in v ekonomskem pogledu na moči angleške trgovske mornarice, ki so jo upravljale velike trgovske družbe z monopolom na prekomorsko trgovino. Parlamentu je bilo v tej politični ureditvi namenjeno osrednje mesto, čeprav odstranitev kralja ni bila predvidena. Ta politični program, ki ga je kasneje privzela stranka **whigov**, je naletel na odpor kralja, ki je vztrajal pri svoji absolutni oblasti. Nekaj uspehov pa je grof Shaftesbury le dosegel. Leta 1675 se je uspešno uprl uveljavljanju **Non-resisting Testa**, ki je za vse državne uradnike in za vse člane obeh domov parlamenta predvidel obvezno prisego, s katero bi se zaobljubili, da ne bodo nikoli dvignili orožja zoper kralja in da ne bodo vnesli nobenih sprememb v bogoslužje anglikanske cerkve, določb, ki bi povsem paralizirale opozicijsko vlogo parlamenta nasproti izvršni oblasti. Druga zmaga je bil sprejem zakona **Habeas Corpus** (1679): zakon je pravno varstvo pred samovoljnimi aretacijami nižjih sodnih oblasti, ki ga je plemstvo uživalo že od sprejema **Magne Charte**, razširil na vse državljanke.

Jakob II. (1685-88) je sicer sprejel dve deklaraciji o prizanesljivosti, s katerima je suspendiral kaznovanje vseh na zunaj neskladnih oblik čaščenja boga, vendar je zaradi kraljeve katoliške usmeritve nanju padel sum, da sta namenjeni krepitvi položaja papistov in katoličanov v deželi, ki so bili povezani s francoskim kraljem. Potem ko se je Jakobu II. rodil sin, ki je pomenil nevarnost vladavine nasledstvene katoliške dinastije, so vodilni angleški politiki leta 1689 na prestol povabili protestanta, nizozemskega dednega namestnika Viljema III. Oranskega. Ta je na začetku svojega kraljevanja (1689-1702) s slovesno prisego sprejel **Bill of Rights**, listino pravic, ki so mu jo v podpis predložili parlamentarci. Z njenim podpisom je kralj parlamentu priznal zakonodajno oblast, parlament pa kralju izvršno oblast, kar je pomenilo začetek prve evropske ustavne monarhije.

V verski politiki je bil Viljem III. liberalen. Parlamentu je predlagal sprejem **Bill of Comprehension**, dokumenta, ki se je zavzemal za prestrukturiranje

anglikanske cerkve tako, da bi ta z ohlapnejšimi pravili glede čaščenja boga in verskega življenja, z večjim razumevanjem naukov in z manj rigidno organizacijo lahko medse sprejela čim večje število vernikov evangeličanske usmeritve. Zaradi združene opozicije anglikanskih škofov na eni strani in vseh radikalnih verskih skupnosti, ki niso več priznavale nikakršne hierarhično urejene cerkvene organizacije na drugi strani, parlament dokumenta ni sprejel, pač pa je 29. maja 1689 sprejel **Act of Toleration**. Ta je uzakonil civilno toleranco, odpravil vse kazni proti oporečnikom in jim pod določenimi pogoji (če se niso shajali za zaprtimi vrati in če so prisegli zvestobo kralju) podelil svobodo kulta skupaj s priznanjem statusa gospodarjev samih sebe. Spoštovanje tega zakona, ki je iz obsega tolerance eksplicitno izključil socinijance, unitarce in baptiste in je še vedno ohranil načelo uradne državne cerkve, hkrati pa onemogočil odcepitev od nje, je prestalo zgodovinske preskuse in zato v civilni zgodovini Anglije označuje točko, od katere odstopanja v smeri restavracije prejšnjega stanja niso bila več mogoča.

Leta 1689 sta izšla tako latinski izvornik kot angleški prevod **Pisma o toleranci**, ki pomeni zadnjo etapo Lockove evolucije refleksije o tem vprašanju. O njem je razmišljal vsaj od leta 1659 naprej. Vendar so bili njegovi spisi o toleranci iz tega zgodnjega obdobja njegovega ustvarjanja naperjeni proti versko tolerantnim političnim rešitvam. Trdil je, da lahko pravico do odločanja o indiferentnih stvareh (tj. tistih, ki jih ne določa naravni zakon ali pozitiven božji zakon) pogodbeno prenesemo na vladarja, kar je kasneje zanikal. Uradnik bi bil kaj slab **conservator pacis**, če bi se ne vtikal v verska vprašanja in bi **jus circa sacra** prepustil naključju. Locke je tedaj še zagovarjal absolutnega vladarja, o verskih razhajanjih pa menil, da so vir politične nestabilnosti - podobno kot pred njim Hobbes. Ko se je vprašanja lotil v obsežnejšem **Essay concerning Toleration** iz leta 1667, je leto pred tem že srečal lorda Ashleyja Coopra, kasneje grofa Shaftesburyja. V **Eseju** je svoja stališča korenito spremenil. Svoje prejšnje stališče, da prisila sicer lahko privede do zunanje skladnosti čaščenja, ne more pa vplivati na notranje čaščenje boga, je združil s tezo o ločenosti verske in politične sfere in s tezo o neodtujljivih pravicah individualne zavesti. Naloga vladarja ni več zaščita države pred zunanjimi sovražniki, ampak blaginja članov družbe; posledica te preformulacije cilja vladanja pa je tudi, da država ne more več legitimno posegati in urejevati tistih dejanj in mnenj, ki ne zadevajo vsem skupnega interesa za ohranitev individualnih interesov. Vladarjevo vmešavanje v odnose posameznika do boga, v spekulativna vprašanja presegajo območje njegove oblasti, ker kršijo razloge, zaradi katerih je država nastala.

Obrat od privrženosti absolutni oblasti vladarja in netolerantni politiki do drugače verujočih, ki ga je Locke opravil v **Eseju**, že napoveduje večino argumentacij, ki jih je kasneje razvil v **Pismu**, ki je, kot rečeno, vrh Lockovega in hkrati povzetek več kot stoletnega razpravljanja o toleranci, dediščina, ki so jo

prevzeli javni zagovorniki tolerance in strpnosti do drugačnih prepričanj in ravnanj v 18. stoletju. Jasnejšo artikulacijo **Pisma** glede na **Esej** gre pripisati predvsem Lockovemu vmesnemu raziskovanju temeljnih spoznavnih vprašanj, ki jih je strnil v **Eseju o človeškem razumu** (*An Essay concerning Human Understanding*, 1690), katerega prvi osnutek je nastal že leta 1671. V njem je obširno pojasnil svojo teorijo distinkcije med verovanji in v razumu utemeljenimi spoznanji, ki je ena izmed konstrukcijskih prvin argumentacije **Pisma o toleranci**. To ni prava priložnost za razpravljanje o Lockovi kompleksni in problematični teoriji, vendar naj nam bo vseeno dovoljeno opozoriti na dve opredelitvi verovanja, ki lahko pripomoreta k razumevanju razprave v **Pismu o toleranci**. Da bi verovanje doseglo pristanek našega duha, se mora izkazati za skladno z razumom. Po drugi strani pa verovanje vsebuje ireduktibilno subjektivno razsežnost, ki ga loči od objektivne veljave razumske matematične vednosti. Zato tega, kar verjamemo, ne moremo vsiliti drugim, ki se s tem ne strinjajo. Edini način razširjanja verovanja je zato prepričevanje, ki sproži pristanek duha drugega.

Po vrnitvi v Anglijo je Locke objavil še dve pismi o toleranci (1690 in 1692). Obe sta nastali kot odgovor na pripombe, ki jih je na prvo pismo naslovil teolog Proast, zagovornik zmernega vmešavanja države v verska vprašanja.

Igor Pribac